



کد اعضای چاپش: ۹۷۱۸۱-۱۰۵۰۷

3rd National

Conference on language and literature
Well known figures and Celebraties

۱۶ اسفند ماه ۱۳۹۷

مشهد مقدس

زبان ادبیات باستان و ششانی
پنجمین همایش ملی



معرفی و نقد شروح دیوان ناصر خسرو

آرش امرایی

استادیار دانشگاه علوم و فنون دریایی خرمشهر

چکیده

دیرزمانی است که محققان و پژوهشگران حوزه زبان و ادبیات فارسی، زندگی و شعر ناصر خسرو را از جهات مختلف مورد تحقیق و بررسی قرار داده اند؛ اما هنوز بسیاری از جوانب زندگی ناصر خسرو ناشناس باقی مانده است و گره و ابهام اشعارش ناگشوده مانده است. اگر تحقیقات انجام شده در مورد ناصر خسرو را با دیگر شاعران هم طرازش مقایسه کنیم، این حقیقت هویدا می شود که به دلایلی اقبال پژوهشگران به ناصر خسرو پژوهی آن گونه که باید، نبوده است. شاید اگر شعر ناصر خسرو در ردیف دروس دانشگاهی گنجانده نمی شد؛ پژوهش های قابل اعتنا در این خصوص انگشت شمار بود. در این مقاله برآنیم ضمن معرفی شروح دیوان ناصر خسرو، به نقد و بررسی آنها بپردازیم و نقاط قوت و ضعف هر کدام از آنها را به روشنی بیان کنیم.

کلیدواژه ها: ناصر خسرو، نقد، دیوان، شروح

درآمد

ابومعین ناصر بن خسرو بن حارث قبادیانی بلخی، فیلسوف، جهانگرد، شاعر و مبلغ مذهبی ایرانی است در حدود قرن پنجم (۳۹۴-۴۸۱) در قبادیان زاده شد. وی از جمله شاعرانی است که زندگی به دو بخش کاملاً متفاوت تقسیم می‌شود. بخشی کاملاً مادی و دیگر بخش کاملاً معنوی؛ این نکته از جمله بخشی از زندگی ناصر خسرو است که به یقین در مورد آن می‌توان سخن گفت چرا که خود در ابتدای سفرنامه به روشنی در این خصوص سخن گفته است. به دنبال رویایی که شبی در خواب می‌بیند مسیر حیاتش تغییری جدی کرد و سفری را آغاز کرد که نتایج آن سفر تا پایان عمر دامن او را رها نکرد.

زندگی ادبی ناصر خسرو بعد از سفر پرماجرایی او آغاز می‌شود؛ از ناصر خسرو پیش از تغییر حالش شعری در دست نیست؛ گویا آغاز شاعری او با تغییر حال او همزاد است و چه بسا که به دلیل دیدگاهی که بعدها در مورد شعر بیان کرده است و رسالت شعر را تنها بیان مسائل دینی و ستایش بزرگان دین دانسته است، اگر هم شعری پیشتر سروده است، خود آنها را از میان برده باشد. از ناصر خسرو غیر از سفرنامه آثاری چند به یادگار مانده است؛ از آن جمله دیوان ناصر خسرو است که مجموعه‌ای است از قصایدی که اغلب به بیان مسائل مذهبی و دینی پرداخته است. ناصر خسرو، خود و شعرش را وقف تبلیغ دین و مذهب کرد. هر چند در بیان افکار و اندیشه‌هایش زبان تند و گزنده دارد و به سختی از مخالفان مذهبی خود یاد می‌کند، در مجال‌های کوتاهی که شعر خود را دور از بیان مسائل اعتقادی دور کرده است، توانایی و هنر خود را در بیان دیگر مضامین و توصیف‌ها برون‌گرایانه نشان داده است.

قدیمی‌ترین اثری که در شرح دیوان ناصر خسرو در دست است، شرحی است با عنوان «شرح مشکلات دیوان ناصر خسرو» که توسط ادیب پیشاوری نگاشته شده است. پس از این شرح، محققان و ادیبان شناسان دانشگاهی امروزی نیز بخش‌هایی از دیوان ناصر خسرو را شرح کرده‌اند. از آنجا که بخشی از دیوان ناصر خسرو با عنوان قصاید ناصر خسرو به عنوان متن درسی در دانشگاهها تدریس می‌شود، ضرورت شناخت شرح‌های دیوان ناصر خسرو به جهت استفاده آموزشی، موجب شد تا به نقد و بررسی این آثار پردازم. لازم به توضیح است که همه‌ی شرح‌ها و گزیده‌های دیوان ناصر خسرو محدود به آثار مورد بحث در این مقاله نمی‌شود؛ به دلیل چاپ و توزیع برخی از آثار در گستره‌ای محدود، به جهت جلوگیری از طولانی شدن کلام در مورد آنها سخنی به میان نیامده است. به بیان دیگر تنها اثری در این مقاله بررسی شده است که در جامعه دانشگاهی به گسترده‌گی از آنها استفاده می‌شود.

شرح دیوان ناصر خسرو

شرح دیوان ناصر خسرو یکی از آثاری است که همان‌گونه که نویسندگان آن در مقدمه جلد اول آن عنوان کرده‌اند، قرار است در آن کل دیوان ناصر خسرو شرح شود. این اثر توسط آقایان محمدحسن محمدی و محمدرضا برزگر خالقی

نوشته شده است و جلد اول آن در سال ۱۳۹۱ از جانب انتشارات زوآر در ۲۵۲ صفحه منتشر شده است. کتاب با مقدمه‌ای آغاز می‌شود که در آن به صورت مجمل مطالبی در مورد زندگی ناصر خسرو، شعر ناصر خسرو، مذهب ناصر خسرو، گروه‌های مختلف اسماعیلیه، آثار ناصر خسرو بیان شده است. نویسندگان پس از این مقدمه کوتاه و غیر مفید، بلافاصله وارد بخش اصلی کتاب شده‌اند که شرح قصاید است. نسخه اساس کتاب، نسخه مجتبی مینوی و مهدی محقق است که معتبرترین نسخه‌ای است که تاکنون از دیوان ناصر خسرو منتشر شده است. در این اثر ۳۰ قصیده اول دیوان ناصر خسرو شرح شده است. در اینجا برخی مطالب مهم در مورد این شرح ذکر می‌شود.

- یکی از ویژگی‌های برجسته این اثر که شایسته تقدیر است، شیوه مشخص و روشن شارحان است. شارحان ابتدالغات و نکات ضروری بیت را بیان می‌کنند سپس به روشنی معنای مورد نظر خود از بیت را عنوان می‌کنند. نکته جالب توجه اینکه در این شرح به ندرت بیتی را می‌توان یافت که شارحان در مورد آن سکوت کرده باشند و این یکی از برتری‌های این اثر بر دیگر شرح موجود است.
- دوری از حاشیه پردازی‌های بی مورد و غیر ضروری نیز از امتیازات این شرح است. شارحان بدون آنکه نکته‌ای غیر ضروری در شرح خود وارد کنند، تقریباً تمام مطالبی که باید در شرح یک بیت ذکر شود را بیان کرده‌اند؛ به بیان دیگر این شرح به گونه‌ای شایسته تحسین جامع و مانع است.
- اگر برخی اشکالات معنایی و ایرادهای تایی و برخی اختلاف سلیقه‌های موجود در خصوص ابیات را کنار بگذاریم و قضاوتی از روی انصاف در مورد آن بکنیم، شاید نتوان ایرادی قابل اعتنا در مورد آن را ذکر کرد از این رو با همه اختلاف نظرهایی که اینجانب در خصوص معنی برخی از ابیات با شارحان دارم و این اختلاف نظرها را نیز در مقاله‌ای با عنوان «نقدی بر شرح دیوان ناصر خسرو» در مجله متن شناسی ادب فارسی دانشگاه اصفهان منتشر کرده‌ام، اما بی گمان بهترین شرح دیوان ناصر خسرو موجود تا کنون این اثر است و امیدوارم در آینده‌ای نزدیک شاهد انتشار دیگر بخش‌های این شرح باشیم.

شرح بزرگ دیوان ناصر خسرو

شرح بزرگ دیوان ناصر خسرو یکی از آثاری است که مولف آن کوشیده است همه دیوان ناصر خسرو را شرح کند؛ اما آنچه تا امروز از آن در دسترس است، شرح تنها یکصد قصیده از اشعار ناصر خسرو است. مهدی محقق این کتاب را در دو مجلد و ۱۲۹۲ صفحه (جلد اول ۶۵۰ صفحه و جلد دوم ۶۴۲ صفحه) نوشته است و انجمن آثار و مفاخر فرهنگی جلد اول آن را در سال ۱۳۸۶ و جلد دوم را نیز در سال ۱۳۹۰ برای اولین بار منتشر کرده است. کتاب با پیشگفتاری خلاصه آغاز شده است؛ این پیشگفتار تقریباً همان مقدمه‌ای است که در آغاز کتاب «شرح سی قصیده از حکیم ناصر خسرو قبادیانی» آمده است؛ تنها تفاوت پیشگفتار این دو کتاب، وعده‌ای است که ایشان در انتشار شرح بزرگ دیوان ناصر خسرو در ۵ مجلد داده‌اند، دیگر بخش‌های این پیشگفتار عیناً در آغاز کتاب «شرح سی قصیده از حکیم ناصر خسرو

قبادیانی» نیز ذکر شده است. از آنجا که طبق گفته مولف در پیشگفتار جلد اول، قرار است شرح کل دیوان در ۵ مجلد منتشر شود، در جلد های منتشر شده، فهرست منابعی نیز نیامده است و جلد دوم با «فهرست قصاید بر ترتیب قوافی آن ها» به پایان رسیده است. در این جا به برخی از مهم ترین ویژگی های این اثر اشاره می شود.

- سکوت در برابر بسیاری از ابیات. نویسنده گاه از یک قصیده بیش از نیمی از ابیات را از نظر دور داشته است و هیچ توضیحی در مورد آنها نداده است. بنابراین بسیاری از ابیات دشوار و مبهم از نظر دور نگه داشته شده اند؛ به همین خاطر خوانندگان به سطح اطلاعات متوسط هیچ سودی از کتاب نمی برند و مطلبی به دانش آنها نمی افزاید. از آنجا که رسالت حقیقی چنین آثاری حل دشواری های و مشکلات و ابهام های متون است، گذشتن از ابیات دشوار، موجب دور افتادن اثر از هدف غایی خود می شود.
- روش نویسنده در شرح قصاید یک دست نیست و هر بار به شیوه ای متفاوت با ابیات برخورد شده است. به بیان دیگر نویسنده در شرح قصاید از شیوه ای مشخص پیروی نمی کند.
- نویسنده گاه مطالب بسیار ساده ای را شرح می دهد که خوانندگان کم اطلاع نیز از آنها بی نیازند و زمانی هم دشواری های ابیات را از نظر دور می دارد و بی توجه از کنار آنها می گذرد.
- تسلط نویسنده بر زبان عربی موجب شده است گاه به جای شرح و تفسیر بیت به توضیح و تبیین معادل های عربی ابیات و مضامین پرداخته شود و در مواردی شرحی مستوفا در این خصوص نگاشته شده است که هیچ کمکی در درک معنای بیت و مضامین و مفاهیم موجود در شعر نمی کند. از آن جمله در شرح بیت های ۳ و ۵ و ۱۰ و ۱۶ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۶ و ۲۷ و ۳۱ از قصیده اول (صفحات ۲۵ تا ۳۳)، با دقت در این موضوع به روشنی می بینیم تمرکز نویسنده بر این موضوع، موجب دور ماندن از وظیفه اصلی خود یعنی شرح ابیات شده است.

بدیهی است که مصالح شاعر برای ساخت قصایدش، کلمات است و این کلمات بارها از جانب شاعران و نویسندگان مختلف به خدمت گرفته شده اند؛ تلاش برای معرفی کاربردهای دیگر این کلمات، تلاشی بیهوده است که ضمن اطاله کلام، هیچ کمکی به شرح و شارح و مخاطب نمی کند. نویسنده این اثر بارها و بارها کوشیده است کاربرد واژه هایی را در شعر و عبارت دیگر شاعران و نویسندگان متذکر شود. روشن است که این معرفی ها کمکی به درک بهتر شعر ناصر خسرو نمی کند و نویسنده بیهوده بر حجم کتاب و کلام خود افزوده است.

سی قصیده ناصر خسرو

یکی از معروف ترین و پرتیراژترین گزیده هایی که از دیوان ناصر خسرو منتشر شده است، گزیده ای از قصاید ناصر خسرو است با عنوان «شرح سی قصیده از حکیم ناصر خسرو قبادیانی». این اثر توسط مهدی محقق نگاشته شده است و بارها تجدید چاپ شده است و به عنوان متن درسی دانشجویان در دانشگاه های کشور تدریس شده است. این

اثر در سال ۱۳۶۹ توسط انتشارات توس در ۳۴۸ صفحه منتشر شده است و تا سال ۱۳۹۲ نوزده بار دیگر چاپ و سه بار ویرایش شده است.

کتاب با پیشگفتاری از نویسنده آغاز می شود که در آن به سیر تاریخی تحقیقات نویسنده در مورد ناصر خسرو و شعرش اشاره شده است؛ سپس در بخشی با عنوان ناصر خسرو، توضیحاتی مجمل در مورد ناصر خسرو و برخی مضامین شعر وی ذکر شده است. سپس بخش اصلی کتاب که شرح و تفسیر قصاید است آغاز و سی قصیده از قصاید ناصر خسرو به ترتیب الفبایی قافیه های آنها شرح شده است؛ کتاب با فهرست اعلام و اماکن و فرق و طوایف، فهرست لغات و ترکیبات و تعبیرات و فهرست مفصلی از منابع استفاده شده به پایان می رسد.

انتخاب قصاید برای شرح در این اثر از منطق خاصی پیروی نمی کند و نویسنده خود به تمایل خود قصایدی را انتخاب و شرح کرده است. این کتاب از آنجا که اولین شرح دانشگاهی قصاید ناصر خسرو است، کاری شایسته تحسین است اما اشکالاتی نیز در آن به چشم می خورد. از آنجا که این اثر عیناً از کتاب «شرح بزرگ دیوان ناصر خسرو» انتخاب و به عنوان اثری جداگانه منتشر شده است، ویژگی ها و مشخصات آن دقیقاً همان است که در مورد کتاب «شرح بزرگ دیوان ناصر خسرو» عنوان شد؛ از این رو جهت جلوگیری از تکرار غیر مفید از بیان مجدد مطالب صرف نظر و تنها به همین چند نکته بسنده می شود.

- از آنجا که این اثر به عنوان متن درسی در دانشگاه های کشور به صورت گسترده تدریس می شود، نداشتن بخشی مفصل در مورد زندگی و شعر ناصر خسرو از نقاط ضعف این اثر است. افزوده شدن بخشی با عنوان شرح زندگی، افکار، آراء، اندیشه ها و شعر ناصر خسرو با خواننده کمک می کند بدون نیاز به مراجعه به دیگر آثار مجموعه ای مناسب از شعر و دیگر مسائل مرتبط با ناصر خسرو را با هم داشته باشد. دانش شایسته نویسنده در مورد ناصر خسرو، اسماعیلیه و دیگر مسائل مرتبط افزودن مقاله ای در این خصوص را ضروری می سازد.
- قصاید به طور کامل در کتاب ذکر شده اند و هیچ بیتی از قصاید حذف نشده است؛ این یکی از نقاط قوت کتاب است؛ نویسنده برخلاف دیگر آثار منتشر شده به تمایل خود ابیاتی را حذف نکرده است.
- استفاده از مآخذ معتبر و دست اول از ویژگی های برجسته کتاب است که بر ارزش کار نویسنده می افزاید و بر اعتبار مطالب کتاب می افزاید.

برگزیده قصاید ناصر خسرو (شرح، نقد و تحلیل سی قصیده)

کتاب برگزیده قصاید ناصر خسرو (شرح، نقد و تحلیل سی قصیده) اثری است که توسط غلام محمد طاهری مبارکه نوشته شده است و انتشارات سمت برای اولین بار آن را در سال ۱۳۸۲ در ۲۹۴ صفحه منتشر کرده است. کتاب با مقدمه ای کوتاه با عنوان «در باره کتاب حاضر» آغاز شده است؛ سپس نویسنده در بخشی با عنوان «درآمد» مطالبی



در مورد فرقه اسماعیلیه، اوضاع اجتماعی - سیاسی حاکم بر دوره ناصر خسرو، ویژگی های سبکی شعر ناصر خسرو، واژه سازی و واژه گزینی ناصر خسرو، صور خیال در شعر ناصر خسرو، بیان کرده است. پس از این مقدمه، متن سی قصیده از قصاید ناصر خسرو آمده است و به دنبال آن شرح قصاید ذکر شده است. کتاب با «کتابنامه» به پایان رسیده است. مطالب زیر از جمله مهم ترین نکات در خصوص این کتاب است.

- یکی از مهم ترین نکات در مورد این کتاب، مساله عنوان آن است. عنوان دقیق کتاب (برگزیده قصاید ناصر خسرو شرح، نقد و تحلیل سی قصیده) است. با تورق کتاب به سرعت این سوال به ذهن متبادر می شود که نقد قصاید در کجای کتاب آمده است؟ این در حالی است که در این کتاب هیچ بخشی با عنوان نقد قصاید وجود ندارد یا لااقل در هنگام شرح قصاید مطالبی بر شرح قصاید نیفزوده است که بتوان آن را به عنوان نقد در نظر گرفت. این نکته در مورد تحلیل قصاید هم قابل ذکر است. نویسنده به روشنی خواننده خود را متوجه تفاوت تحلیل و شرح قصاید نکرده است. روشن نیست به چه دلیلی چنین عنوانی برای کتاب انتخاب شده است که با متن آن همخوانی ندارد. در اولین برخورد با کتاب این تصور برای خواننده ایجاد می شود که با مطالبی بیش از مطالب دیگر شروح مواجه می شود اما متاسفانه این گونه نیست و می توان گفت این کتاب عنوانی متفاوت اما متنی همچون دیگر شروح دارد.
- علی رغم تذکر نویسنده در مقدمه کتاب مبنی بر پرداختن به همه ابیات، این اثر نیز در مقابل بسیاری از ابیات مبهم و دشوار ناصر خسرو سکوت کرده است و یا به معنی چندواژه ای که هیچ کمکی به خواننده نمی کند، بسنده کرده است.
- یکی از اشکالاتی که بر این اثر و بسیاری از شروح متون وارد است، بسنده کردن به معانی لغات و اصطلاحات است. روشن است که به صرف دانستن معانی لغات و اصطلاحات امکان درک بسیاری از متون فراهم نیست. نویسنده در شرح اغلب ابیات، به معنی لغات و اصطلاحات بسنده کرده است و گاه آرایه و نکته ای دستوری نیز بر آن افزوده است. به بیان دیگر نویسنده در بسیاری از ابیات نقش فرهنگ لغت را بازی کرده است؛ حال آنکه ضروری است برای دانشجویان و مخاطبانی که اغلب اطلاعاتی کامل در مورد شعر ناصر خسرو ندارند، معانی ابیات را به روشنی بیان می کرد. اگر در شرح قصاید ناصر خسرو به معنی لغات بسنده کنیم، کاری عبث انجام داده ایم چراکه پیش از این بارها آثاری با عنوان لغات و اصطلاحات دیوان ناصر خسرو منتشر شده است و در این آثار مفصل تر از هر شرحی همه لغات و اصطلاحات شعر ناصر خسرو معنی شده است و مخاطب شعر ناصر خسرو با مراجعه به آنها از هر فرهنگی برای معنی لغات و اصطلاحات بی نیاز می شود.



- شرح قصایدی که هر کدام بارها در دیگر آثار قبل از انتشار این اثر شرح شده‌اند. بررسی آثاری که با عنوان شرح یا گزیده قصاید ناصر خسرو منتشر شده‌اند، مبین این حقیقت تلخ است که قصاید انتخاب شده هر اثر چندین بار پیش از انتشار آن اثر شرح شده‌است. اثر مورد بحث ما نیز متأسفانه این نقیصه‌ی غیر قابل اغماض را دارد. در بین ۳۰ قصیده شرح شده در این اثر ۲۴ قصیده پیش از انتشار این کتاب بارها شرح شده‌اند؛ به زبان دیگر نویسنده تنها ۶ قصیده شرح نشده از ناصر خسرو را شرح کرده‌است. نویسنده این سطور با شرح مجدد یک اثر مخالف نیست به شرطی که نکات جدیدی بر شروح قبل افزوده شود و ابهامی از یک اثر حل شود؛ موضوعی که متأسفانه در خصوص اثر مورد بحث صادق نیست.
- در مورد نکات شایسته‌ی این کتاب ضروری است اشاره شود که نویسنده از پرداختن به مطالب غیر ضرور خودداری کرده است و تنها مطالبی کاملاً مرتبط با بیت را در شرح خود وارد کرده‌است.
- نویسنده کتاب، تقریباً همه آثار مرتبط با موضوع کارش (ناصر خسرو و شعرش) را دیده و از آنها بهره برده است؛ موضوعی که در آثاری که امروزه منتشر می‌شود کم‌تر دیده می‌شود. کار نویسنده از این جهت شایسته تقدیر است.
- بیان وزن و بحر قصاید از جمله کارهایی است که در کم‌تر شرحی دیده می‌شود. نویسنده با معرفی اوزان و محور قصاید کاری شایسته انجام داده‌است.

سی قصیده ناصر خسرو

یکی دیگر از کتابهایی که با هدف تدریس در دانشگاهها تهیه شده است، کتابی است تحت عنوان «سی قصیده ناصر خسرو» این کتاب توسط آقای علی اصغر حلبی نگاشته شده‌است و انتشارات دانشگاه پیام نور آن را منتشر کرده‌است. در این کتاب علی رغم عنوانی که دارد، تنها ۱۵ قصیده از قصاید ناصر خسرو شرح شده‌است. در آغاز کتاب بخشی کوتاه در معرفی حیات ناصر خسرو آمده‌است که در آن مطالبی در خصوص زندگی ناصر خسرو، سبک آثار ناصر خسرو همچنین تاثیر آثار ناصر خسرو از قرآن و حدیث به طور مجمل بیان شده‌است. پس از این بخش کوتاه، بخش اصلی کتاب یعنی شرح و تفسیر قصاید آغاز می‌شود. نویسنده در این کتاب بسیار کوشیده‌است که با توجه به شرایط دانشگاه پیام نور، کتابی منتشر کند که نیاز دانشجویان را به طور کامل مرتفع نماید؛ هرچند تلاش نویسنده شایسته تقدیر است اما این اثر نیازمند ویرایش جدی است. آنچه در پی می‌آید برخی مشخصات این کتاب است.

- هرچند رعایت اصول نگارشی در آثار مرتبط به زبان و ادبیات فارسی اهمیتی دوچندان دارد، بی‌توجهی به آیین نگارش در این کتاب به ویژه در بخش اول آن به گونه‌ای غیر قابل قبول مشهود است. استفاده پشت سرهم و بی‌رویه از صفت مفعولی، استفاده نادرست از علائم نگارشی و... به طور محسوسی از ارزش و جایگاه ادبی متن کاسته است.



- نادرستی ارجاع به آثار دیگران و یک دست نبودن مستند سازی غیر علمی در این اثر نکته‌ای است که نمی توان بی توجه از کنار آن گذشت. نویسنده هر بار که به آثار دیگران ارجاع داده است از شیوه‌ای متفاوت استفاده کرده است.
- که در متن کتاب از آنها استفاده شده است، از جایگاه علمی آن اثر می کاهد. نکته جالب توجه دیگر یک دست نبودن ارجاع های موجود در متن است؛ نویسنده برای ارجاع هر بار از شیوه‌ای متفاوت استفاده کرده است.
- اشکالات تاپیی موجود در این اثر بیش از آنی است که در دیگر آثار دیده می شود و این خود نشان از تعجیل حاکم بر نگارش و انتشار کتاب است.
- شرح ابیات در بسیاری از موارد جامع و مانع نیست؛ به زبان دیگر در شرح قصاید گاه مطالب مورد نیاز بیان نشده است و زمانی هم مطالب غیر ضروری فراوانی به متن تحمیل شده است.
- سکوت در برابر ابیات بعضاً دشوار و مبهم ناصر خسرو ، روشی است که تقریباً در همه شروح دیده می شود؛ این نکته غیر قابل اغماض است به ویژه برای این اثری که مخاطبان آن کم تر کلاس و استاد را خواهند دید و ناچار باید به اطلاعات موجود در این اثر بسنده کنند.
- اشکالات معنایی در این اثر هم دیده می شود. نویسنده در برخی ابیات معنای درست و روشنی از ابیات را برای خواننده ارائه نداده است.

دُر لفظ دری

کتاب «دُر لفظ دری» یکی از آثاری است که در آن گزیده‌ای از قصاید ناصر خسرو رو با شرحی حداقلی منتشر شده است. این کتاب توسط آقای کاظم دزفولیان نگاشته شده است و انتشارات طلایه آن را در ۲۰۰ صفحه منتشر کرده است. این اثر ابتدا با پیشگفتار آغاز شده است؛ سپس بخشی با عنوان «زندگانی، احوال و آثار ناصر خسرو قبادیانی» آمده است که در آن نویسنده به صورتی گذرا مطالبی در این خصوص ذکر کرده است. بخش بعدی کتاب، بخشی با عنوان «قصاید برگزیده» است که ابتدا سی و شش قصیده از قصاید کوتاه و بلند ناصر خسرو ذکر شده است و به دنبال آن شرح مختصر قصاید آمده است. کتاب با فهرست آیات، احادیث و اقوال، مراجع و مآخذ و «فهرست برخی از واژگان، ترکیبات، اصطلاحات و اعلام» به پایان رسیده است. در اینجا آنچه ضروری است در مورد این کتاب بدانیم به صورت خلاصه بیان شده است.

- شیوه نادرست ارجاع به منابع یکی از نکاتی است که هر خواننده در مواجهه با آنها از خود می پرسد شیوه مورد استفاده نویسنده در بیان ارجاعات چه شیوه‌ای بوده است؟ بدیهی است که در جوامع علمی مختلف شیوه‌هایی برای نگارش و استناد وجود دارد که همه از آن شیوه پیروی می کنند و در سندهای علمی هر کسی اجازه ابداع



شیوه‌ای منحصر به خود را ندارد؛ این یکی از اشکالات این کتاب است که قابل اغماض نیست؛ به ویژه وقتی این کتاب برای دانشجویانی تدریس شود که خود باید پاسدار زبان و ادبیات فارسی باشند. شیوه مورد استفاده نویسنده در این اثر شیوه‌ای به نظر ابداعی است که چندان به دل نمی‌نشیند و آن جمع کردن همه ارجاعات در پایان هر بخش است.

- آمیختگی نقل قول‌ها. استفاده از آثار دیگران در یک سند علمی پیرو شیوه‌های خاص به خود است. متأسفانه در این اثر چنان نقل قول‌ها و استفاده از آثار دیگران به هم آمیخته است که به هیچ روی نمی‌توان تفاوتی بین نقل قول‌های مستقیم یا غیر مستقیم آن یافت.
- انتخاب نامناسب قصاید یکی از اشکالاتی که بر تمام شروحنی که از قصاید ناصر خسرو منتشر شده است وارد است، شرح قصایدی است که دیگران آنها را شرح کرده‌اند بدون افزودن نکته‌ای بر شروح پیشین؛ در این اثر نیز متأسفانه برخی از قصایدی که بارها شرح شده‌اند، به عنوان قصاید مورد نظر انتخاب شده‌اند. نکته دیگر اینکه در پایان کتاب شش قصیده ذکر شده است که شماره بیت هر کدام از این قصاید از ۵ بیت تجاوز نمی‌کند. روشن نیست چه سودی بر ذکر این قصاید مترتب است که برای شرح برخی از آنها حتی یک سطر هم به پایان نرسیده است.
- سکوت در برابر ابیات دشوار و مبهم. این اثر نیز مانند بسیار از آثار از این نقص مبراً نیست و متأسفانه نویسنده در برابر ابیات مبهم سکوت را ترجیح داده‌اند.
- بی توجهی به اشارات قرآنی، اشکالات معنایی، بی توجهی به صنایع ادبی نیز از جمله دیگر اشکالاتی است که ویرایش مجدد اثر را ضروری ساخته است.

گزیده اشعار ناصر خسرو

کتاب گزیده اشعار ناصر خسرو، یکی از آثاری است که با هدف تدریس در دانشگاه‌ها توسط آقای جعفر شعار نگاشته شده است. انتشارات قطره این کتاب را در ۲۶۰ صفحه در سال ۱۳۷۸ منتشر کرده است و تا کنون بارها تجدید چاپ شده است. کتاب با مقدمه‌ای مشتمل بر زندگی‌نامه، آثار، شخصیت، مذهب ناصر خسرو آغاز می‌شود و به دنبال آن مطالبی در خصوص مضامین شعر ناصر خسرو تحت عناوین «خط خدا»، «قرآن و ناصر خسرو»، «تاویل»، «فلسفه»، «تضادها»، «محتوای شعر ناصر خسرو»، «اخلاق»، «انتقاد»، «خراسانیات»، «دفاع، برهان گوئی، ستهندگی، پرخاشگری»، «وصف طبیعت»، «مدیحه گوئی»، «لفظ و معنی»، «ناصر خسرو و شاعران دیگر» بیان می‌کند. به دنبال مقدمه، بخشی با عنوان «دیدگاهها» آمده است که در آن دیدگاه شاعران، نویسندگان و محققان در مورد ناصر خسرو به صورت مفصل بیان شده است؛ سپس گزیده‌ای از ۴۵ قصیده ناصر خسرو ذکر شده است سپس شرحی بسیار مختصر بر آنها نگاشته شده است.

در اغلب آثاری که در تحلیل متون کلاسیک فارسی منتشر می‌شود، مقدمه‌ای در شرح احوال و آثار صاحب اثر ذکر می‌شود. بر این مقدمه‌ای فوایدی مترتب است که در این جا به آن نمی‌پردازیم؛ اما ضروری است نکاتی در نگارش این مقدمه‌ها رعایت شود. در حقیقت بیان مفصل این مقدمه‌ها نویسنده را از آن هدف غایی که شرح و تحلیل متن است دور نگه می‌دارد و بیان موجز آن نیز مقدمه را از هدف نهایی خود دور می‌دارد. در این اثر، نویسنده چنان به سرعت از کنار مطالب مختلف گذشته‌است که خواننده از مطالعه آن چندان طرفی نمی‌بندد. در عوض مطالبی را تحت عنوان دیدگاه‌های دیگران در مورد ناصر خسرو به تفصیل بیان کرده‌است که به دلیل پراکندگی نامرتب بودن مطالب برای جامعه هدف کتاب چندان فایده‌ای ندارد و به زبان دیگر خواننده در بین سطور مختلفی که از نویسندگان در مورد مطالب مختلف ذکر شده‌است، حیران و سرگردان بی‌بهره از آن می‌گذرد. نتیجه سخن این که مقدمه‌ای که نویسنده در معرفی ناصر خسرو و شعرش نوشته‌است بسیار مختصرتر از آنی است که بتوان از آن بهره‌ای برد و در مقابل صفحاتی که به بیان دیدگاه دیگران در مورد ناصر خسرو بخشیده‌است، به دلیل پراکندگی موضوعات موجب تشویش ذهن خواننده شده، از آن سودی حاصل نمی‌شود. به طور کل ضروری است نکات ذیل در مورد این اثر ذکر شود.

- همان گونه که از عنوان کتاب برمی‌آید، قصاید به طور کامل ذکر نشده‌اند و نویسنده گزیده‌ای از ۴۵ قصیده ناصر خسرو را انتخاب و شرح کرده‌است.
- به رغم اشاره نویسنده در مقدمه کتاب مبنی بر شیوه تدوین و گزیدن ابیات و قصاید، در مقدمه کتاب هیچ توضیحی در این خصوص برای خواننده ذکر نشده‌است.
- از آنجا که این اثر گزیده اشعار است، همه اشکالاتی که بر گزیده گزینی وارد است در این اثر هم دیده می‌شود؛ از آن جمله است حذف ابیات دشوار و مساله دار قصاید، بریدگی کلام شاعر به نحوی که در مواردی ارتباط ابیات با هم به دلیل حذف برخی ابیات، دشوار و ناممکن می‌شود؛ از این رو درک مفهوم شعر و هدف نهایی شاعر از شعر دشوار می‌شود.
- در ابتدای همه قصاید، نویسنده توضیحی مختصر در مورد قصیده ذکر کرده‌است که در جهت آشنایی مقدماتی خواننده با فضای کلی قصیده کاری شایسته و ارزشمند است.
- سکوت در برابر بسیاری از ابیات و پنهان داشتن آنها از نظر، این گزیده را گزیده تر کرده‌است.
- توضیحات بسیار مختصر اغلب ابیات این تصور را ایجاد می‌کند نویسنده در شرح بسیاری از ابیات تنها جهت خالی نبودن عریضه لغتی را معنی کرده‌است و به سرعت از آن بیت گذشته‌است.
- توضیح واژه‌هایی بسیار ساده و غیر ضروری. در شرح قصاید لغات و واژه‌هایی شرح شده‌است که هیچ ضرورتی برای شرح و معنای آنها نیست و پرداختن به آنها هیچ کمکی به خواننده نمی‌کند. جالب این که در مواردی بسیاری از این لغات چندین مرحله معنا شده‌اند بدون کم‌ترین تغییری؛ از آن جمله «ازیرا» (ص ۹۲)،

- «درست» (ص ۹۷) ، «کشاورز» (ص ۹۷) ، «زان که» (ص ۹۸) ، «فرش» (ص ۱۰۸) ، «سوی من» (ص ۱۰۸) ، و بسیاری دیگر از واژه هایی که ذکر آنها موجب اطاله کلام می شود.
- بی توجهی به آرایه های ادبی به صورتی که اگر کنایه ها و استعاره های بسیار محدود ذکر شده در شرح را کنار بگذاریم تقریباً هیچ آرایه ای در قصاید ناصر خسرو به چشم نویسنده نیامده است.

سی قصیده ناصر خسرو

یکی دیگر از آثاری که تحت عنوان «سی قصیده ناصر خسرو» منتشر شده است ، کتابی است که توسط آقای محمد غلامرضایی نگاشته شده است و انتشارات جامی آن را در ۲۷۲ صفحه منتشر کرده است. کتاب با پیشگفتار آغاز شده است . در پیشگفتار ، مطالبی در خصوص زندگی و آثار ناصر خسرو بیان شده است. نویسنده داستان زندگی ناصر خسرو را پیش از آغاز سفر معروفش آغاز کرده است و تصویری تقریباً روشن از پیش از شروع سفر و ادامه زندگی وی به خواننده ارائه داده است. در این بخش همچنین برخی ویژگی های جسمی ، شخصیت و اخلاق ناصر خسرو به همراه اطلاعات علمی ، مذهب و دیدگاه دیگران در مورد ناصر خسرو بیان شده است ؛ در ادامه آثار ناصر خسرو به تفکیک معرفی شده است و مشخصات هر کدام از آثار نیز بیان شده است. در بخش دوم ، نویسنده به معرفی فرقه اسماعیلیه پرداخته است. در این بخش مطالبی از جمله پیدایش و تکوین فرقه اسماعیلیه ، فاطمیان مصر ، اسماعیلیه در خراسان ، انقراض فاطمیان و اسماعیلیان از دیدگاه مخالفان ذکر شده است. سومین بخش کتاب ، بخشی است با عنوان اعتقادات اسماعیلیان. نویسنده در این بخش باورهای اسماعیلیان را مورد بررسی قرار داده است و مطالبی در خصوص ظاهر و باطن ، تاویل ، خدا و آفرینش ، حقایق ، شناخت خدا ، وجوب شناخت امام بیان شده است.

در بخش چهارم کتاب نویسنده شعر ناصر خسرو را تحلیل کرده است و ضمن توضیح و تبیین اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان حیات ناصر خسرو ، برخی مضامین و ویژگی های شعر ناصر خسرو را شرح داده است. در این بخش همچنین جایگاه عباسیان و فاطمیان در شعر ناصر خسرو نیز تبیین شده است؛ در ادامه مطالبی در مورد ناصر خسرو و دیگر شاعران بیان شده است. پیشگفتار مفصل کتاب با مطالبی در مورد زبان شعری و سبک ناصر خسرو به پایان رسیده است. به دنبال این بخش ، متن سی و شش قصیده ناصر خسرو و سپس توضیحات قصاید ذکر شده است. کتاب با فهرست آیات ، احادیث ، امثال و اشعار عربی ، فهرست لغات و ترکیبات راهنمای شرح به پایان رسیده است. نکات ذیل از جمله مهم ترین مطالب در مورد این کتاب است:

- پیشگفتار کتاب ، کامل ، شایسته و علمی است و به خواننده تصویری روشن از زندگی ، شعر ، اوضاع سیاسی و اجتماعی و آثار ناصر خسرو ارائه می دهد؛ همچنین فرقه اسماعیلیه و باورهای آنان را به خوبی تبیین می کند. به طور کلی اطلاعاتی کلی در مورد هر آنچه که برای درک شعر ناصر خسرو لازم است ارائه می دهد. تنها



- اشکالی که بر این پیشگفتار وارد است، پراکندگی برخی مطالب است. ضروری است نویسنده نظمی منطقی در بیان مطالب ایجاد نماید و مطالب موضوعات مختلف را در زیر عنوانی مرتبط قرار دهد.
- وقتی عنوان کتاب «سی قصیده ناصر خسرو» است به روشنی مشخص نیست به چه دلیلی نویسنده چند قصیده کوتاه به انتهای قصاید افزوده است و تعداد قصاید را به سی و شش قصیده رسانده است؛ از این جهت عنوان کتاب با متن کتاب همخوانی ندارد.
 - دوری از توضیحات غیر ضروری و پرداختن به مطالبی که نیاز واقعی خوانندگان است یکی از ویژگی‌های خوب این اثر است به نحوی که تنها لغات و اصطلاحاتی شرح و تبیین شده‌اند که ضرورتاً باید شرح می‌شدند.
 - آنچه موجب حیرت است، این نکته است که در این اثر فهرست منابع و مآخذ ذکر نشده است و این برای اثری علمی که ضرورتاً از آثار دیگران به وفور استفاده کرده است، غیر قابل قبول است.
 - نویسنده در اغلب ابیات تنها به معنای لغات بسنده کرده است و در کم‌ترین معنای روشن و مشخصی از ابیات ارائه داده است.
 - مستند سازی در این کتاب علمی و امروزی نیست؛ به بیان دیگر نویسنده در بیان منبع برخی مطالب به شیوه‌ای غیر علمی ارجاع درون متنی داده است و این برای اثری علمی و ادبی به ویژه اثری که دانشجویان جوان از آن به عنوان منبع درسی استفاده می‌کنند، غیر قابل قبول است. نکته جالب توجه این که نویسنده برای مستند سازی مطالب خود، در بخش‌های مختلف کتاب، شیوه‌ای یکسان را پی نگرفته است.
 - افزودن وزن و بحر قصاید در ابتدای توضیحات هر قصیده از نکات مثبت و پسندیده‌ای است که مورد نیاز دانشجویان و خوانندگان جوان است.

نتیجه

با بررسی آثاری که تحت عنوان شرح دیوان ناصر خسرو و یا گزیده‌ای از اشعار ناصر خسرو منتشر شده است، می‌توان این نتیجه را گرفت که اغلب آثاری منتشر شده قصاید تکراری را شرح کرده‌اند، با وجود انتشار چندین اثر در شرح قصاید ناصر خسرو هنوز مشکلات بسیار از ابیات ناصر خسرو مرتفع نشده است، تعجیل حاکم بر نگارش و انتشار آثار متأسفانه به روشنی بر چهره آنها نمایان است. با وجود همه اشکالاتی که در آثار منتشر شده وجود دارد، کتاب «شرح دیوان ناصر خسرو» نوشته آقایان محمدحسن محمدی و محمدرضا برزگر خالقی، با وجود اشکالاتی که در این اثر نیز وجود دارد، شرحی پیراسته تر و شایسته تر از دیگر آثار است

فهرست منابع

- حلبی، علی اصغر (۱۳۹۱): **سی قصیده ناصر خسرو**، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- حیدری، حسن (۱۳۸۹): **فرهنگ لغات و واژه های ترکیبی دیوان ناصر خسرو همراه با شرح اعلام**، اراک، انتشارات دانشگاه اراک.
- دزفولیان، کاظم (۱۳۸۷): **در لفظ دری**، تهران: انتشارات طلایه.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷): **لغت نامه**، تهران: دانشگاه تهران.
- شعار، جعفر (۱۳۸۷): **گزیده اشعار ناصر خسرو**، تهران: انتشارات قطره.
- طاهری مبارکه، غلاممحمد (۱۳۹۲): **برگزیده قصاید ناصر خسرو**، تهران: انتشارات سمت.
- غلامرضایی، محمد (۱۳۸۴): **سی قصیده ناصر خسرو**، تهران: انتشارات جامی.
- محقق، مهدی (۱۳۹۲): **شرح سی قصیده از حکیم ناصر خسرو قبادیانی**، تهران، انتشارات توس.
- محقق، مهدی (۱۳۹۴): **شرح بزرگ دیوان ناصر خسرو**، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- محقق، مهدی (۱۳۷۴): **تحلیل اشعار ناصر خسرو**، تهران: دانشگاه تهران.
- محمد حسین محمدی و محمدرضا برزگر خالقی (۱۳۹۱): **شرح دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی**، تهران: انتشارات زوآر.
- ناصر خسرو (۱۳۸۷): **دیوان اشعار ناصر خسرو**، به تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.